
ХЛІВНА О. М.

кандидат психологічних
наук, доцент,
Східноєвропейський
національний університет
імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

ШКІЛЬНА ТРИВОЖНІСТЬ У ПСИХОДІАГНОСТИЧНОМУ ПОЛІ КЛІНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розкрито можливості підвищення ефективності психологічної роботи з категорією тривожних учнів, попередження психічних деструкцій та психічних травм в молодшому шкільному віці. Описано та оцінено психодіагностичні засоби виявлення шкільної тривожності в процесі психоконсультативної та психокорекційної практики.

Ключові слова: *страх, шкільна тривожність, молодший шкільний вік, психодіагностичні методики, психоконсультування.*

В статье раскрыты возможности повышения эффективности психологической работы с категорией тревожных учеников, предупреждения психических деструкций и психических травм в младшем школьном возрасте. Описано и оценено психодиагностические средства выявления школьной тревожности в процессе психоконсультационной и психокоррекционной практики.

Ключевые слова: *страх, школьная тревожность, младший школьный возраст, психодиагностические методики, психоконсультирование*

The article centers around the possibility of increasing the effectiveness of work with psychological category of anxious pupils, prevention of mental trauma and destruction in the early school years. Psychological techniques of school anxiety detection in the process of psychocorrectional and psychoconsultative practice are described and assessed.

The article represents the efficiency results of psychological category of anxious students study. Pointing to the advisability of giving preference to the prevention of mental destruction in formation of the emotional sphere of juniour student, by focusing attention on the study of school anxiety and fear, namely intense emotional experiences, emotional discomfort states of concern, uncertainty, tension, frustration and others. Mental changes in two spheres - psychodiagnostic and psychocorrectional are presented. Psychodiagnostic techniques for determining anxiety and fear states in the early school years are offered. The estimate of the projective techniques use in psychoconsultative and psychocorrectional work with juniour students as the main instruments of psychological knowledge for cognizing personality in the process of formation is given. School psychologists documentation analysis reports, experience of their work in a primary school, counseling practice of beginners and experienced psychologists in recent years. Psychodiagnostic and psychotherapeutic function of consultative conversation is highlighted. Dialogical approach to consultative interaction with an anxious client is described.

Key words: fear, school anxiety, junior school age, psychodiagnostic techniques, psychoconsultancy.

Постановка проблеми. Аналіз наукових поглядів в сучасній клінічній психології засвідчив активізацію досліджень проблеми тривожності, тривоги та страху. Посилена увага до поглибленого вивчення даної проблематики зумовлена загальним поширенням серед дорослого та дитячого контингенту стійких тривожних станів, формування тривожного типу особистості, невротичної поведінки та психосоматичних розладів тощо. Наша увага зосереджена на вивченні дитячої тривожності та страхів, шкільної тривожності молодших школярів в плані виявлення психічних змін деструктивного характеру та їх попередження.

Задоволення емоційних потреб дитини – у любові, увазі, доброзичливих і теплих контактах, емоційній опорі

– надзвичайно важливі як для успішності навчальної діяльності, так і для гармонійного особистісного розвитку молодшого школяра. Сильні емоційні переживання, емоційний дискомфорт школяра визначають його загальний стан, який характеризується почуттям тривоги, занепокоєності, невпевненості, зниженням працездатності та пізнавального інтересу тощо. Поведінкові прояви тривоги та її деструктивний характер пильно вивчалися і вивчаються психологами-науковцями, практикуючими в галузі освіти психологами, педагогами. Як свідчать спеціальні експериментальні дослідження [4], тривожність у молодших школярів постійно зростає і змінює свій зміст у часовому вимірі: зросло неприйняття учнями школи та вчителя, посилилось у них відчуття неблагополуччя в спілкуван-

ні з ровесниками та почуття власної неповноцінності, також зріс страх фізичного насилля тощо.

Дана тема є досить актуальною в практичній психології з кількох причин:

- практика останніх років та аналіз звітної документації шкільних психологів показали зростання звернень батьків з приводу стійкої тривоги та інтенсивних страхів у дітей;
- і психотерапевтична функція консультативних бесід не завжди вдало реалізовується психологами-початківцями, що послаблює їх ефективність та вимагає навіть від досвідчених практичних психологів певного знання і майстерності;
- психологічне дослідження феномену дитячої тривожності потребує вивчення вікових зрізів дошкільного та шкільного дитинства в сучасних умовах навчальної та виховної освітньої діяльності.

Мета статті – розкрити можливість підвищення ефективності психологічної роботи з категорією тривожних учнів, попередження психічних деструкцій та психічних травм в молодшому шкільному віці. Відповідно до мети були поставлені такі задачі дослідження:

1. Проаналізувати окреслені провідними науковцями характерні для сучасного етапу труднощі визначення методологічних засад розвитку практичної психології, в тому числі психодіагностичної та психоконсультативної діяльності психологів.

2. Проаналізувати відомі розробки проблеми тривоги та страхів у молодших школярів і виділити пакет класичних методик як можливу діагностичну частину практичного процесу

допомоги.

3. Дати оцінку використання можливості проєктивних методів в консультативній роботі з тривожними школярами.

Результати теоретичного дослідження. Досить широкого висвітлення у наукових публікаціях набула проблема сучасного стану та методології вітчизняної практичної психології (Н.В. Чепелева, О.Ф. Бондаренко, В.В. Рибалка, З.Г. Кісарчук, В.Г. Панок, І.Є. Вінов та ін.). Науковці вказують на складнощі розвитку практичної психології в Україні, на основні методологічні підходи вітчизняних психологів, співвідносять психотерапію і практичну психологію, детально аналізують специфіку вітчизняного клієнта, дають характеристики психологічних технологій тощо. Розробка і обґрунтування концептуальних підходів до організації психологічної допомоги забезпечує практичним психологам орієнтири у консультативній, психокорекційній та психотерапевтичній діяльності.

На думку З.Г.Кісарчук, найпродуктивнішими підходами з методологічної точки зору є такі: діалогічний підхід; психотехнічна теорія, що визначена, за Л.С.Виготським, як “філософія практики”; осмислення психотерапевтичної теорії і практики в контексті православного християнства; структурно-синтетичний підхід у практичній психології [3].

Діалогічний підхід у психоконсультуванні і психотерапії базується на методологічних ідеях літературознавця, філософа М.М. Бахтіна, який, розробляючи гуманітарний проєкт (“методологію гуманітарних наук”), заклав основи діалогічної стратегії розуміння особистості. Творчий спадок М.М.Бахтіна активно аналізується сучасними науковцями [1]. Різні ас-

пекти діалогічного підходу особливо активно розвиваються в практичній психології (О.Ф.Бондаренко, О.В. Варфоломієва, Н.Ф. Каліна, А.Ф.Копйов, О.Т.Соколова). Всі вищеназвані дослідники більшою чи меншою мірою підкреслюють важливість розуміння психологом клієнта в ситуації спілкування з ним, специфіку організації консультативної взаємодії, необхідність вироблення психологом певної моделі спілкування з іншою людиною – монологічної, діалогічної, поліфонічної та організації ефективного навчання навичкам професійної взаємодії. В нашій практиці по наданню психологічної допомоги молодшим школярам і, особливо, школярам з стійкою тривогою і страхами, методологічним орієнтиром виступили положення про діалогічну активність (за М.М. Бахтіним активність запитувача, провокуюча, відповідаюча, погоджуюча, заперечуюча) та свободу стосунків клієнта в реальності консультативної бесіди [1].

Методика та процедура дослідження. Як свідчить проаналізований нами досвід практичної роботи психологів та власне дослідження проблеми, оптимальним комплексом діагностичних засобів виявлення тривожності у молодшому шкільному віці виступає поєднання тесту шкільної тривожності Філліпса, модифікованої методики Є.Амен, групи проєктивних методик та заповнення експертами карти спостережень. Спрямовані на виявлення різних аспектів тривожності, вищеперелічені засоби спрямовані не тільки на психодіагностику тривожності, але й слугують засобом встановлення психологічного контакту та розгортання консультативної бесіди з учнем.

Аналіз результатів дослідження. Тенденція до поглиблення тривож-

ності у дітей та школярів обумовлює необхідність ефективних психологічних методів діагностики та індивідуального консультування, детальну проробку конструктивного діалогу у консультативному процесі, учасником якого виступає молодший школяр і його батьки. Основними завданнями психодіагностики тривожності в молодшому шкільному віці нами виділено наступні: виявлення молодших школярів з тривогою і страхами; визначення виду і рівня тривожності (ситуативна чи особистісна, легка чи тяжка форма тривожності і т. д.); оцінка інтенсивності та змісту страхів і тривог дорослого оточення школяра, в першу чергу матері; порівняння страхів батьків і страхів дітей; виявлення зони психотравмуючих тривожних переживань.

Психологам добре відомий тест шкільної тривожності Філліпса [6]. Проведення методики дозволяє вивчити рівень та характер тривожності пов'язаної із школою у дітей молодшого шкільного віку. Тест включає 58 запитань, які можуть зачитуватись школярам або пропонуватись у письмовому вигляді. Аналізу підлягає вісім факторів тривожності: загальна тривожність в школі, переживання соціального стресу, фрустрація потреби в досягненні успіху, страх самовираження, страх перед ситуацією перевірки знань, страх невідповідності очікуванням оточуючих, низький фізіологічний опір стресу, проблеми і страхи в стосунках з учителями.

Вивчаючи проблему особистісної тривожності, дослідники модифікували для виявлення шкільної тривожності учнів початкових класів методику Є.Амен [4]. За цією методикою тривожність дитини оцінюється за двома критеріями: 1) вибір зобра-

ження обличчя (веселого чи сумного) для намальованого на картинці ровесника; 2) інтерпретація учнем зображуваної на малюнку ситуації. За першим критерієм визначається наявність тривожності, за другим – її причини.

Найбільш адекватними щодо поставлених психодіагностичних задач є методики проективної техніки. За допомогою проективного методу досліднику вдається прогнозувати індивідуальний стиль поведінки, переживання і афективне реагування в значимих або конфліктних ситуаціях, виявляти неусвідомлені аспекти особистості. В основу цього класу методик покладено феномен проєкції особистісних змінних через сприймання стимульного матеріалу. З історії проективного методу відома суперечлива позиція і різноманітні підходи дослідників як в підтримку такого напрямку психодіагностики і подальшу його розробку (А.Біне, В. Анрі, Л.Беллак, Ф.Е. Рібаков, В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук, О.Т. Соколова та ін.), так і з песимістичною оцінкою (Б. Мюрстейн, Р. Праєр, Л. Кеттел та ін.). Один із провідних українських фахівців в галузі психодіагностики та клінічної психології Л.Ф. Бурлачук оцінює проективні методи, зокрема, тест Роршаха як один з основних психологічних інструментів пізнання особистості [5, 9].

Не дивлячись на те, що наукова дискусія про концептуальну слабкість, надійність і валідність проективних методик продовжується, практикуючі психологи активно використовують ці техніки, набуваючи багаторічного досвіду роботи з ними. Так, шкільні психологи вищої категорії м.Луцька (О.С. Матвійчук, Т.Л. Фурман, І.В. Федорчук, В.І. Романенко, Н.В. Матвіюк) розділяють пози-

цію А.М. Раєвського про найбільшу адекватність малюнкових проб для психологічної діагностики розвитку особистості дитини в освітній практиці. „Ці проби є найбільш зручним діагностичним засобом особистісних особливостей дітей з декількох причин: а) вони достатньо інформативні; б) при повторенні вони можуть показати динаміку психічного стану дитини; в) малювання - звична діяльність для дітей” [2, 138].

А.М. Раєвський звертає особливу увагу на дотримання обов'язкових правил виконання діагностичної процедури. Він формулює чотири вимоги-застереження, але ми процитуємо дві з них, оскільки вони виражають нашу позицію щодо діагностичної частини, зокрема, і методологічної бази консультативної діяльності загалом: „...1) сприятлива атмосфера під час проведення психологічної діагностики і взаємодії діагноста з обслідуваною дитиною. Тільки в умовах позитивних емоційних відносин дитина може розкритися, бути природньою, що й дозволить отримати і найбільш об'єктивно виконати дані по виконанню тестових завдань; 2) наявність елементів психологічної корекції в кожній взаємодії психолога з дитиною, навіть якщо вона має суто психодіагностичні цілі. Доброзичлива і спокійна атмосфера, серйозне і уважне ставлення дорослого до дитини зміцнює віру дитини в свої сили, вчить її конструктивному спілкуванню” [2, 138-139].

Таким чином, проективні методики якнайкраще дозволяють реалізувати діалогічний підхід в консультуванні тривожних школярів, оскільки виступають: засобом встановлення індивідуального контакту консультанта з молодшим школярем; засобом переключення уваги учня з напруже-

ного і настороженого стану на цікаву і несподівану діяльність, в якій відсутній „неуспіх“ і не виникає низька негативна самооцінка; засобом рівноправного діалогу, який допомагає учневі здобути віру в себе, в дорослих, посилює його загальний настрій і бажання ще раз зустрітися з консультантом; засобом початкового формування комунікативних навичок і потреби у вербалізації внутрішніх станів, переживань і почуттів.

Висновки. Досвід роботи і аналіз відповідних досліджень дозволяють сформулювати окремі практичні настанови для підвищення ефективності психологічної роботи з категорією тривожних учнів, попередження психічних деструкцій та психічних травм в молодшому шкільному віці, а саме: 1) з поміж раціональної та натуралістичної методологічних устано-

вок в психоконсультуванні домінує перша, оскільки психологічна служба початкової школи, як правило, ставить завдання психодіагностики, формулювання практичних рекомендацій педагогам і батькам, проведення психокорекції; 2) стратегія поведінки психолога в консультативній ситуації з тривожним клієнтом молодшого шкільного віку полягає, в першу чергу, у встановленні довірливої дистанції спілкування та ослаблення напруги школяра; 3) оптимальним комплексом діагностичних засобів виявлення тривожності у молодшому шкільному віці виступає поєднання тесту шкільної тривожності Філіппса, модифікованої методики Є.Амен, групи проєктивних методик та заповнення експертами карти спостережень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук / М.М. Бахтин // *Эстетика словесного творчества* – М.: Искусство, 1979. – С. 361-373.
2. Гуревич К. М. Введение в психодиагностику: Учебное пособие [для студ. сред. пед. учеб. заведений] / под. ред. К. М. Гуревича, Е.М. Борисовой – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр “Академия”, 1998. – 192 с.
3. Кісарчук З. Г. Особливості розвитку практичної психології на сучасному етапі / З.Г. Кісарчук // *Практична психологія та соціальна робота*. – 2001. – № 3. – С. 10 - 12.
4. Прихожан А.М. Тревожность и страх у младших школьников / А.М. Прихожан. *Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы* / - Под ред.. И.В. Дубровиной. – 4-е изд. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – С. 84-94.
5. Психологія / Загальнодержавна наук.- популяр.газета №1 (16-17). – Донецьк, 2000. – 24 с.
6. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом “БАХРАХ-М”, 2000. – 672 с.

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Bachtin M.M. K metodologii gumanitarnich nauk /M.M. Bachtin// Estetika slovesnogo tvorchestva – M.:Iskusstvo, 1979. – S. 361-373.
2. Gurevich K.M. Vvedenie v psichodiagnostiku: Uchebnoe posobie [dlja stud. sred. ped. uchebn. savedenij] /pod.red.K.M.Gurevicha, E.M.Borisovoj – 2-e isd.,stereotip. – M.: Isdatelskij zentr “Akademija”,1998. – 192 s.
3. Kisarchuk S.G. Osoblivosti rosvitku praktitschnoi psichologii na sutschasnomu etapi/S.G. Kisarchuk//Praktichna psichologija ta sozialna robota. -2001.-№3. – S. 10-12.
4. Prichoqan A.M. Trevoqnost i strach u mladschich schkolnikov /A.M. Prichoqan. Psichicheskoe sdorovie detej i podroستkov v kontekste psichologicheskoy slugbi/ -Pod red..I.V.Dubrovinoj. – 4-e isd. – Ekaterinburg: Delovaja kniga, 2000. – S. 84-94.
5. Psichologija/ Sagalnodervavna nauk.-popular. gaseta № 1 (16-17). – Donezk, 2000. – 24 s.
6. Rajgorodskij D.I. Prakticheskaja psichodiagnostika. Metodiki i testi. Uchebnoe posobie /D.I. Rajgorodskij. – Samara: Isdatelskij Dom “BACHRACH-M”, 2000. -672 s.